

JACQUES VAN KEYMEULEN & MAGDA DEVOS

LEXICALE DIALECTOMETRIE OP BASIS VAN HET WOORDENBOEK VAN DE VLAAMSE DIALECTEN: MOGELIJKHEDEN EN MOEILIKHEDEN

Abstract

In this article the authors investigate whether the word maps published in the *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* (Dictionary of the Flemish Dialects) are fit for 'lexicometric' research. In order to be suitable as an empirical base for a typology of lexical areas, a collection of word maps has to meet the following conditions: referential/conceptual conditions, chronological conditions, geographical conditions and lexicographical conditions. A pilot study was carried out on the basis of 81 word maps (= a subcorpus selected out of 300 maps), which showed 114 recurrent lexical patterns and 17 different lexical zones. This first exploration of the data brings to light that there are indeed interesting recurrent patterns in lexical geography. However, since a large majority of the WVD-maps does not show any delimitable lexical zones, it also shows that the WVD word map collection has a limited value as a database for lexicometric research. The authors also compare the attested lexical zones to the subdivision of the Flemish dialect landscape on the base of phonological isoglosses. Only 6 zones out of 17 prove to coincide with phonological zones, which indicates that geographical expansions/regressions in the lexicon and in the phonology behave differently.

1. Inleiding: onomasiologisch opzet en kartering

Het thema "De systematische woordenboeken van de Zuid-Nederlandse dialecten: lexicale variatie als taaltheoretisch thema" van het Taal en Tongval-symposium van 2006 is goed gekozen: de drie grote regionale woordenboeken (de 3 GRW's) van het zuidelijke Nederlands worden gaandeweg voltooid - tot enige opluchting van de subsidiërende instanties overigens. In 2005 werd het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* (WBD) afgesloten, het 'moederproject' voor de twee andere ondernemingen: het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* (WLD), dat in 2008 werd afgerond en het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*

(WVD), waarvan de einddatum weliswaar niet vastligt, maar dat toch over een tiental jaar klaar zal zijn.⁽¹⁾

Prof. A. Weijnen, die de afronding van zijn geesteskind, het WBD, in 2005 heeft mogen beleven, stond het volgende voor ogen. Hij wou de dialectwoordenschat verzamelen zoals die gebruikt werd in de eerste helft van de 20ste eeuw en hij wou die presenteren niet op alfabetische, maar op systematische manier, waarbij de “concrete dagelijkse samenhang der dingen” het uitgangspunt was; het woordenboek werd gebouwd “vanuit de levende dialectspreker van alledag. Zaken en dingen zijn geordend zoals ze naar algemene ervaring met elkaar in verband treden” (zie WBD Inleiding: 40). Weijnen zette daarmee de opvattingen van Van Ginneken om in de lexicografische praktijk.⁽²⁾

De drie regionale woordenboeken hebben dus een onomasiologische opbouw: de dialectische trefwoorden worden ondergebracht bij een ‘concept’, dat met een AN-woord of AN-omschrijving wordt aangeduid; daarna volgen semantische/encyclopedische toelichtingen, de bronnenlijst en de lijst met de trefwoorden (met fonetische en geografische documentatie). Dat geheel wordt in de terminologie van de 3 GRW’s een ‘lemma’ genoemd.⁽³⁾ Elke woordenboekaflevering bestaat uit een reeks van geordende concepten binnen de drie grote delen: I. Landbouwwoordenschat, II. Vakwoordenschat en III. Algemene Woordenschat. Die werkwijze, waarmee Weijnen de dialectlexicografie vernieuwd heeft, heeft belangrijke gevolgen.

a) Allereerst kan door het onomasiologische uitgangspunt in principe niet de ‘betekenis’ van het dialectwoord, maar enkel een gebruiksmogelijkheid ervan gepresenteerd worden. De systematische ordening heeft zwaar onder vuur gelegen. In de jaren ‘60 van de vorige eeuw woedde er een heftige discussie tussen Weijnen en De Tollenaere omtrent de vraag of de systematische ordening inderdaad de structuur van het lexicon weerspiegelt en dus ‘wetenschappelijker’ zou zijn dan de alfabetische ordening, die door de tegenstanders ervan als

⁽¹⁾ WBD en WLD startten in 1960, het WVD in 1972.

⁽²⁾ Zie bv. Van Ginneken (1943:91): “De woorden horen in zakelijke, zielkundige en maatschappelijke groepen bijeen, die door het alfabetische woordenboek op de allereenbiedigste wijze worden uiteengerukt”. Vooral voor dialectwoordenboeken is een alfabetische ordening volgens Van Ginneken onzinnig.

⁽³⁾ In de alfabetische lexicografie wordt de term *lemma* meestal gebruikt als synoniem van *trefwoord*.

zijnde ‘willekeurig’ werd afgewezen. Voor een samenvatting van de discussie verwijzen we naar Devos 1977 en Claes 1988 (en de inleidingen op de drie woordenboeken). De uitslag van de discussie was dat ‘betekenis’ inderdaad enkel in een semasiologisch opgezet woordenboek (dus met trefwoord + interpretament) weergegeven kan worden, maar dat een onomasiologische ordening ook een nuttig uitgangspunt kan zijn, zolang men daaraan geen overdreven wetenschappelijke pretenties verbindt. Die systematische ordening heeft wel meegebracht dat de 3 GRW’s erg arm zijn aan uitdrukkingen en collocaties in het algemeen. De klemtoon ligt op substantieven, adjectieven en werkwoorden. De GRW’s voelen zich ook meer op hun gemak bij concreta dan bij abstracta, getuige daarvan de WVD-afl levering over ‘Karakter’, waar het dikwijls moeilijk was om het begripsveld in éénduidige concepten op te delen.

b) Op de tweede plaats wordt door de onomasiologische opzet, met het ‘concept’ als ordenend principe, het inzicht in etymologische samenhangen bevorderd. Het onomasiologische uitgangspunt maakt dat verschillende, maar (historisch) verwante, heteroniemen voor hetzelfde concept bij elkaar staan, wat zeer inspirerend is gebleken voor het opstellen van etymologieën. Ook de studie van de benoemingsmotieven wordt door een dergelijke ordening bevorderd.

c) Op de derde plaats kan een aldus geordende woordenschat als basis dienen voor taalkaarten.

Het is duidelijk dat Weijns opzet kaderde in het vigerende dialectgeografische paradigma van zijn tijd. De 3 GRW’s brengen veeleer materiaal aan voor een woordatlas dan voor een woordenboek, de naam van de projecten ten spijt.

De courante visie op lexicaal-geografische patronen is dat elk lexeem zijn eigen geschiedenis heeft, die met de geschiedenis van de zaak verbonden kan zijn. Elk lexeem is een geval apart. Tot hiertoe was er voor de Nederlandse dialecten geen groot corpus van woordkaarten beschikbaar dat als basis kon dienen voor lexicometrisch onderzoek, waarmee we hier vooral het onderzoek naar recurrente lexicaal-geografische patronen bedoelen. De ‘Leidse Atlas’ bevat bv. maar 118 kaarten, die overigens niet allemaal het lexicon als onderwerp hebben. Dankzij de 3 GRW’s komen er stilaan kaartenverzamelingen tot stand die eventueel wel als empirische basis voor onderzoek kunnen dienen.

Het WVD heeft tot hiertoe meer dan 2300 kaarten gepubliceerd. Ook de zus-

terprojecten WBD en WLD hebben honderden kaarten in het licht gegeven. De drie databases kunnen samengevoegd worden en samen met de gegevens uit het *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* (WZD) op overzichtskaarten gezet worden voor heel het zuidelijke Nederlands (= Zeeuws, Vlaams, Brabants en Limburgs).

2. Lexicale dialectometrie

De traditionele dialecten worden gekenmerkt door de geografische differentiatie van taalverschijnselen, die tot een van de vier taalonderdelen kunnen behoren: fonologie, morfologie, syntaxis en lexicon. Fonologie, morfologie en syntaxis vormen systemen en kunnen daarom beschouwd worden als de drie ‘bouwge- raamtes’ van de taal. Het lexicon, de verzameling van de ‘onvoorspelbaarheden’, bevat weliswaar ook structuren (Moerdijk en Geeraerts [1991] hebben in dat verband de regionale woordenboeken eens doorgelicht), maar die zijn van een andere aard dan die in de drie systematische taalcomponenten. Om de architectonische metaforiek voort te zetten: woorden zijn vooral te beschouwen als de bakstenen van het taalgebouw.

Bij de pogingen om iets fundamenteels te zeggen over dialectgeografische patronen heeft men uiteraard steeds de blik gericht op de systemische taalonderdelen, met de fonologie als favoriet. Een kaart als die in Goossens (1969:120), waarin de geografische spreiding van de verschillende vocaalsystemen wordt weergegeven, geeft inderdaad werkelijk inzicht in de geografische verdeling van het taalfundament: de fonologie. Bij de indeling van het taallandschap in dialectgroepen bv. baseert men zich vooral op klankverschijnselen. Recent heeft men een indeling proberen te maken vanuit syntactisch perspectief (zie De Vogelaer e.a. 2004), gebaseerd op een aantal verschijnselen uit de *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (SAND, eerste deel in 2005). Er zijn ons geen voorbeelden bekend van indelingen op uitsluitend morfologische grondslag. Lexemen worden traditioneel niet beschouwd als ‘dialectconstituerende elementen’, hoewel ze in het intuïtieve taalbewustzijn van de dialectsprekers prominent aanwezig zijn. Er zijn wel overtalrijke woordkaarten gepubliceerd, maar er zijn maar weinig pogingen om recurrenties in de geografische distributie systematisch te onderzoeken. We kunnen wel wijzen op o.a. Goossens 1978 en 1984, die het Dommellands resp. het Oost-Haspengouws woordgeografisch probeert te karakteriseren. Specifiek voor het WVD-gebied deed Van Keymeulen (1987) een poging om recurrenties in de lexicale patronen te beschrijven en historisch te duiden.

In onze bijdrage proberen we te onderzoeken in hoeverre de reeds gepubliceerde woordkaarten van het WVD dienstig kunnen zijn voor ‘dialectometrisch’ onderzoek op lexicaal gebied. We hebben een groot aantal woordkaarten bekeken en een aantal condities opgesteld waaraan de materiaalbasis (de woordkaarten dus) van het WVD zou moeten voldoen om als empirische grondslag voor een lexicale kaartpatroontypologie te kunnen dienen. Om aan te geven dat een dergelijk onderzoek waarschijnlijk wel interessant zou kunnen zijn, is ook nagegaan - noodzakelijkerwijze op impressionistische manier - welke lexicale kaartpatronen al dan niet overeenstemmen met fonologische kaartpatronen.

Voor een definitie van ‘lexicale dialectometrie’ inspireren we ons op Chambers en Trudgill (1998: 137) die ‘dialectometry’ karakteriseren als een ‘generic term for all kinds of quantitative analysis of dialect data’.⁽⁴⁾ Taalatlassen dienen voor ons als empirische databanken die onderzoek naar de regionale distributie van dialectische overeenkomsten op lexicaal gebied mogelijk maken.

3. Mogelijkheden en moeilijkheden bij lexicale dialectometrie

3.1. Huidige werkwijze bij het karteren

De eenheid van kartering is bij alledrie de GRW’s het lemma, het ‘concept’ dus, waarvan de bijbehorende heteronymie op kaart wordt gezet. Wegens de presentatiemethode is het nodig van elk lemma een woordkaart te tekenen - in de praktijk steeds stempelkaarten -, aangezien in het woordenboek van elk heteroniem dat meer dan drie keer voorkomt een frequentie-aanduiding (zeldz., spor., freq. of alg.) én een streekaanduiding wordt gepubliceerd.⁽⁵⁾

Uit die verzameling werkkaarten wordt dan door de redacteur van de aflevering een aantal kaarten geselecteerd die voor publicatie in aanmerking komen. De beslissing terzake is afhankelijk van het inzicht van de redacteur, die om een of andere reden een bepaald geografisch patroon interessant genoeg vindt om

⁽⁴⁾ Zie ook E. Haimperl & H. Goebel (Universiteit van Salzburg, Dialektometrie Projekt), die over de doelstelling van de dialectometrie zeggen: “Die zentrale Aufgabe der Dialektometrie besteht in der Auffindung möglichst hochrangiger Ordnungsstrukturen in sprachgeographischen Netzen” (<http://www.dialectometry.com/dmdocs/index.html>, 30.10.2008).

⁽⁵⁾ Die werkwijze wordt bij WBD en WLD pas vanaf de publicatie van deel III ‘Algemene Woordenschat’ toegepast.

te publiceren. De gepubliceerde woordkaart presenteert dan een gedeelte van de heteronymie, nl. de lexemen die ‘gebiedsvormend’ zijn. Het spreekt vanzelf dat de verschillende redacteurs soms andere inzichten hebben en dat men op basis van hetzelfde materiaal verschillende kaarten kan tekenen, naargelang van het gezichtspunt dat men inneemt: ordening op eerste of tweede lid van samenstellingen, ordening op grond van de vorm van de etyma, op grond van het benoemingsmotief enz.

3.2. Conditie bij een onderzoek naar de typologie van kaartpatronen

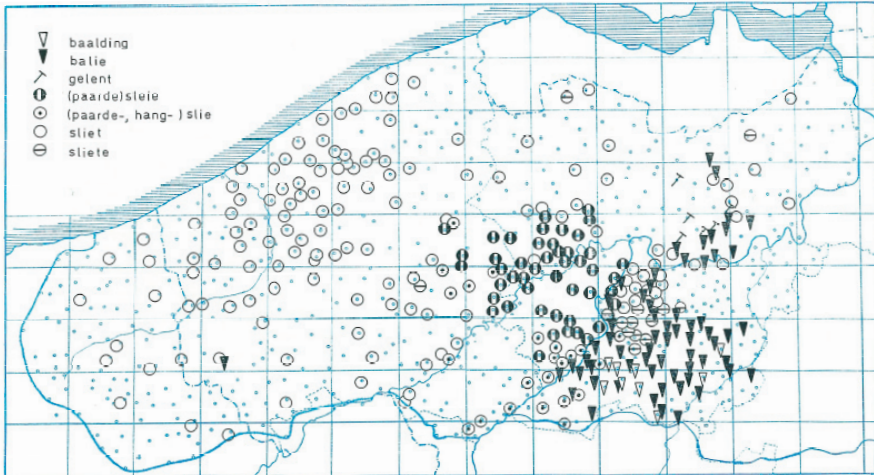
Referentiële en conceptuele condities

De kaarten die voor ons onderzoek in aanmerking kunnen komen, moeten allereerst de zgn. Algemene Woordenschat (in de 3 GRW's: Deel III) betreffen, d.i. de woordenschat die niet gebonden is aan beroepsbezigheden, en in principe aan de hele dialectsprekende bevolking bekend is. Daarmee willen we vooral de Vakwoordenschat (Deel II) van het onderzoek uitsluiten. Het is immers goed denkbaar dat vakterminologie zich in de geografische ruimte via een andere weg verspreidt dan de Algemene Woordenschat. De Landbouwwoordenschat echter (Deel I) kunnen we voor de eerste helft van de vorige eeuw grotendeels beschouwen als Algemene Woordenschat, aangezien landbouw toentertijd het plattelandsleven nog steeds sterk domineerde.

Idealiter refereren alle heteroniemen op dezelfde woordkaart aan hetzelfde concept. Dat is bij het WVD lang niet altijd het geval. Uiteraard treedt er variatie op in de extensie van de lexemen (*kar* bv. kan in verschillende streken slaan op voertuigen die heel anders gebouwd zijn), maar ook wordt de werkelijkheid in de verschillende dialecten talig anders gecategoriseerd. Dikwijls wordt een bepaald begrip in een bepaald dialect gelexicaliseerd (benoemd) en in een ander niet; lexemen en de hyperoniemen ervan staan dikwijls zij aan zij. Het semantische bereik van een woord kan in de 3 GRW's in principe gereconstrueerd worden via de alfabetische registers, waar voor elk woord opgezocht kan worden in welk lemma het voorkomt. Hoe groter het geografische gebied, hoe moeilijker het onderliggende concept overal ‘constant’ gehouden kan worden. Zaak is om per kaart op de kwestie een duidelijk zicht te krijgen, voor men het kaartbeeld voor een of andere argumentatie gebruikt.

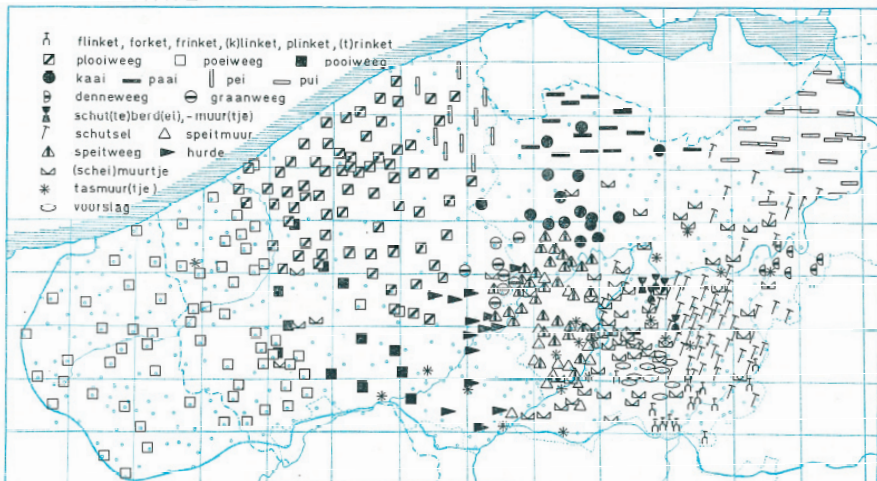
Een voorbeeld van een kaart met referentiële (en conceptuele) variatie is ‘Afscheiding in de paardenstal’, een lemma waarin woorden verzameld staan die verschillende manieren aanduiden waarmee men afscheidingen in een paarden-

stal kan maken: met een balk, een houten afsluiting, een stenen muurtje ...

‘Afscheiding in de paardenstal’ (WVD I, 2: 373)

Een voorbeeld van een kaart met conceptuele variatie is ‘Tasmuurtje’, waarin bv. *schutsel* en *hurde* een ruimere betekenis hebben dan alleen maar ‘tasmuurtje’.

‘Tasmuurtje’ (WVD I, 2: 417)

De voorbeelden hierboven brengen ons ook bij het probleem welke concepten geselecteerd moeten worden voor ons onderzoek. 'Afscheiding in de paardestal' bv. vormt uiteraard conceptueel een subgroep van de soorten afscheidingen. Basisbegrippen zullen van de begrippen op een lager hiërarchisch niveau, subcategorieën dus, gescheiden moeten worden, waarbij de woordvorming eventueel als leidraad kan dienen: centrale concepten hebben de neiging met simplexen benoemd te worden, subcategorieën daarentegen met gelede heteroniemen (samenstellingen, afleidingen) of woordgroepen.

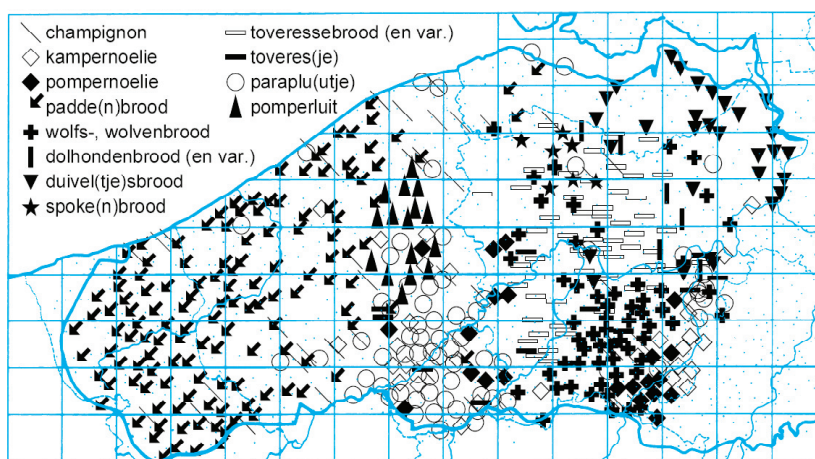
Chronologische condities

De materiaalbasissen van de 3 GRW's bevatten gegevens van ongelijke ouderdom. Voor het WVD is de datum post quem 1880; het taalmateriaal - de gepubliceerde kaarten inclus - wordt in twee chronologische blokken gepresenteerd met 1950 als scharnier. Het materiaal dat bij het WVD voor taalgeografisch onderzoek kan dienen, komt uit drie bronnen: de *Reeks Nederlandse Dialectatlassen* (RND), de vragenlijsten van de Zuid-Nederlandse Dialectcentrale te Leuven (ZND) en de WVD-vragenlijsten. Het lexicografische materiaal uit de RND is het beste want het is mondeling opgevraagd in een dicht en gelijkmazig net van controlepunten in een tijd toen 'iedereen' nog dialect sprak; helaas is het lexicografisch bruikbare materiaal beperkt. De ZND- en de WVD-opvragingen hebben allebei dezelfde beperkingen die te wijten zijn aan de schriftelijke enquête als opvragingsmethode. Gelukkig bevat het WVD echter zeer veel gegevens uit licentiaats- en masterscripties die op mondelinge opvragingen gebaseerd zijn. ZND heeft het voordeel dat de gegevens verzameld werden vóór 1960. Het WVD heeft namelijk hoe langer hoe meer moeite om invullers te vinden die vóór 1960 zijn gesocialiseerd en dus nog goed dialect spreken. Bovendien stellen we ook bij die thans bejaarde generatie van WVD-informanten een dramatische achteruitgang vast van de actieve beheersing van de traditionele dialectwoordenschat, die immers in haar omgeving niet meer wordt gebruikt. Het WVD is een historisch woordenboek geworden.

Chronologische doorsneden tussen RND/ZND en WVD zijn niet altijd onproblematisch aangezien de gegevens voor de drie projecten soms dezelfde taalsituatie weergeven, nl. die van de eerste helft van de vorige eeuw. RND en ZND enquêteerden immers bij relatief jonge mensen; bij het WVD werd relatief hoge leeftijd een steeds belangrijker criterium. Het WVD heeft in elk geval de intentie de taalwerkelijkheid van de eerste helft van de vorige eeuw te documenteren, een intentie die voor de oudste opvragingen (in de jaren '70) uiteraard heel wat

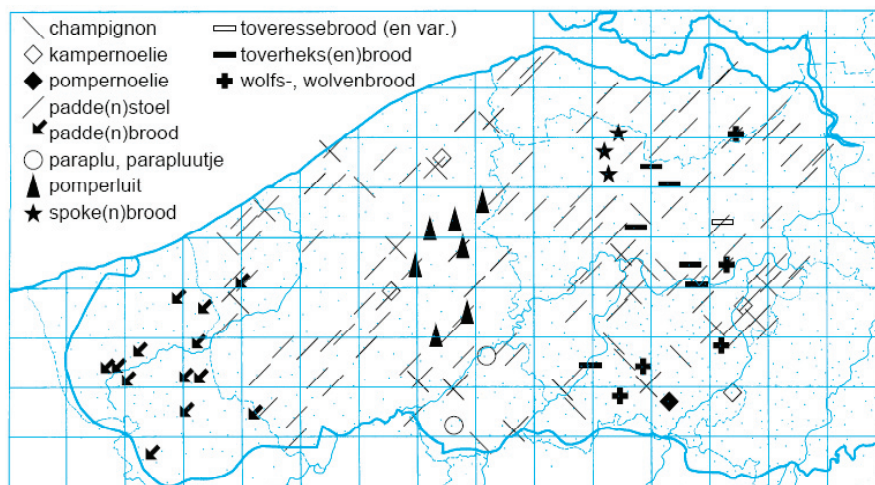
makkelijker gerealiseerd kon worden dan voor de recente. Dat gezegd zijnde, laten vergelijkingen tussen woordkaarten gebaseerd op RND/ZND-materiaal en WVD-materiaal soms duidelijke geografische verschuivingen zien. Dat wijst erop dat de chronologische parameter belangrijk is - en constant gehouden zou moeten worden - bij een onderzoek naar een typologie van kaartpatronen. Dat is echter zeer moeilijk. De gegevens voor één woordkaart zijn meestal wel ongeveer gelijktijdig opgevraagd, maar dat geldt volstrekt niet voor de gegevens van het hele kaartencorpus: de gegevens voor de RND werden voor het WVD-gebied opgevraagd in de jaren '20 en '30 van de vorige eeuw, de ZND-data kwamen tot stand tussen 1924 en 1955, de WVD-data tussen 1972 en 2008. Vooral de WVD-opvraging is in dat opzicht problematisch: als de landbouwvragenlijsten uit de jaren '70 vandaag opnieuw aan bejaarde landbouwers worden voorgelegd, blijkt er een zeer groot dialectverlies opgetreden te zijn.

Een mooi voorbeeld van chronologische doorsneden die dialectverlies laten zien, zijn de twee kaarten voor 'Paddenstoel'.

Paddenstoel (materiaal van vóór 1950; WVD III, 3: 490)

Opmerking: ook al op de kaart met het oude materiaal (d.i. voor 1950 verzameld) kwam *paddenstoel* algemeen voor naast de andere dialecttermen. Het woord is echter net daarom niet op de kaart ingetekend.

Paddenstoel (materiaal van na 1950; WVD III, 3: 489)

Geografische condities

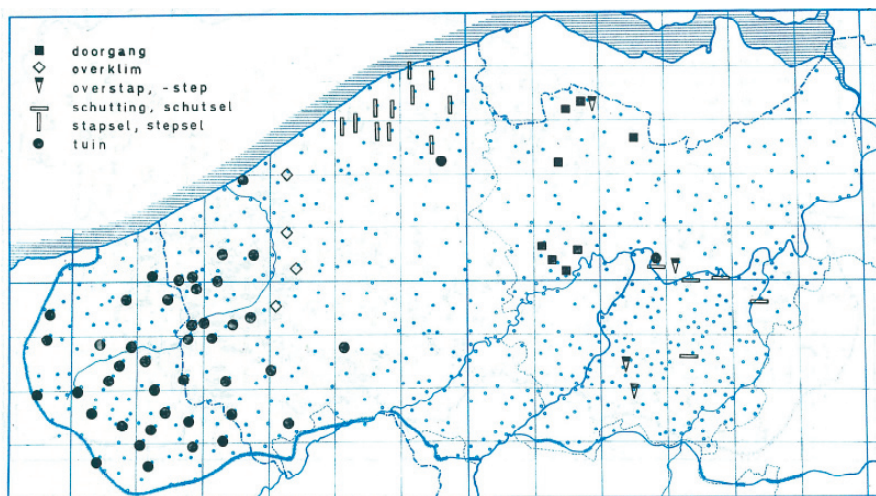
Een onderzoek naar kaartbeeldtypologieën kan maar met vrucht gebeuren op basis van goed bezette taalkaarten, die natuurlijk gebiedsvorming dienen te vertonen. In geografisch opzicht moet het net van de meetpunten (= plaatsen) gelijkmazig⁽⁶⁾ en dicht zijn, met ten minste één deugdelijk gegeven per plaats. Een deugdelijk gegeven is een traditioneel dialectwoord, een woord dus dat behoort tot de plaatselijke taalvariëteit met de hoogste lokale gebondenheid.

In de praktijk moet het WVD, net zoals de andere woordenboeken, echter roeien met de bronnen en de vrijwilligers die het heeft. Enkel de woordkaarten gebaseerd op de RND komen in de buurt van het hierboven geschetste ideaal. Ook spaarzaam bezette kaarten of kaarten met een overwegend chaotisch beeld kunnen in aanmerking komen voor lexicometrisch onderzoek voorzover er in bepaalde regio's een geografisch patroon te zien is. Een voorbeeld van so'n kaart is die van het begrip 'Overstapje'.

De kaart vertoont zeer grote lege plekken; het is niet meteen duidelijk waaraan

⁽⁶⁾ Bij de eis tot gelijkmazigheid van het opvragingsnet gaat men er impliciet van uit dat de bevolking 'meetkundig' over de aardoppervlakte verdeeld is; dat is uiteraard niet het geval. Toch wordt in de taalgeografie de gelijkmazigheid van het opvragingsnet traditioneel als een voordeel beschouwd.

dat ligt: ‘geen informant’ of ‘geen antwoord’. Indien zou blijken dat het begrip overal is opgevraagd, heeft men hier waarschijnlijk te maken met geografische differentiatie van het object / concept zelf.

‘Overstapje’ (WVD I, 1: 163)

Het is pas vanaf 1996 dat bij het WVD in de inleiding van elke aflevering het opvragingsnet op kaart wordt gezet, zodat het onderscheid tussen ‘geen informant voorhanden’ of ‘informant bleef het antwoord schuldig’ gemaakt kan worden, zodat men beter kan inschatten waaraan een lege plaats op de kaart eigenlijk te wijten is.

De 3 GRW's publiceren enkel stempelkaarten, mede om de heterogeniteit van de materiaalbasis op te vangen. Voor een onderzoek naar kaartbeeldpatronen moeten de stempelkaarten tot isoglossenkaarten vereenvoudigd worden, waardoor noodzakelijkerwijs gedetailleerde informatie verloren gaat. Vele heteroniemen vertonen immers een kerngebied, met daarrond overgangszones naar andere heteroniemen.

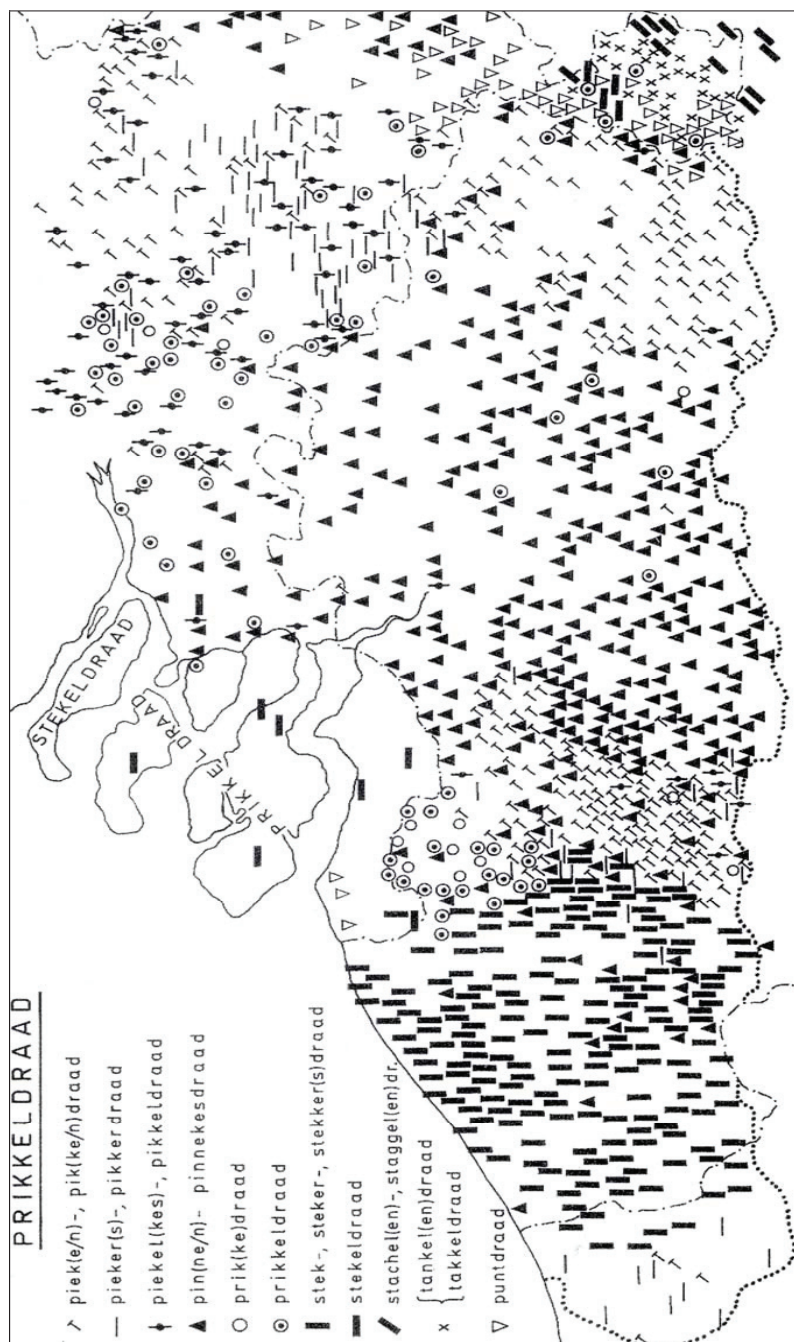
Lexicografische condities

Op lexicografisch gebied is de eerste eis dat de woordkaarten inderdaad traditionele dialectwoordenschat afbeelden. Wegens de beperkingen van de schriftelijke opvragingsmethode komt heel wat taal materiaal in de materiaalbasis terecht dat eigenlijk als invloed van de cultuurtaal beschouwd kan worden. Gelukkig laat het

kaartbeeld doorgaans zien wanneer aan de deugdelijkheid van het gegeven getwijfeld kan worden. De traditionele dialectwoordenschat verspreidt zich immers doorgaans via wat men zou kunnen noemen ‘geografische frictionaliteit’, een zich geografisch geleidelijk doorzetten van een lexeem van dorp tot dorp vanuit een bepaald actief gebied, waar een lexeem eventueel wel via parachutering terecht gekomen kan zijn. Insluipsels uit de cultuurtaal, daarentegen, zijn doorgaans disparaat verspreid; zie bv. *prikkeldraad* in het Brabantse *pinnekensdraad* gebied op de kaart hieronder, een woord dat in het grootste deel van het gebied incidenteel opduikt maar in het noordwesten van Oost-Vlaanderen een aaneengesloten, en dus typisch ‘dialectgeografisch’ gebied vormt. Het woord *prikkeldraad* is daar wellicht te beschouwen als een ontlening uit de aangrenzende Zeeuwse dialecten, die voor dat begrip lexicaal niet afwijken van het Standaardnederlands.

Wat er ook van zij, de WVD-materiaalbasis zou voor alle veiligheid wel door een sociolinguïstisch filter gehaald moeten worden om de verschillende taallagen van elkaar te scheiden (traditioneel dialect, Belgisch Nederlands en AN), om te weten te komen welk woord als traditioneel dialect beschouwd moet worden en welk niet. Een dergelijke opdracht is niet eenvoudig; ‘insluipsels’ uit het AN zijn niet altijd even makkelijk te detecteren.

Een tweede lexicografische eis is dat de materiaalbasis homogeen gemaakt moet worden, wat de vorm van de trefwoorden betreft. De 3 GRW’s gebruiken vernederlandsde trefwoorden, waarbij de dialectische fonemen (soms ook morfemen) in de spelling van het trefwoord door hun AN-pendant worden voorgesteld. Het vernederlandsen gebeurt grotendeels op basis van het inzicht van de redacteur in de synchrone fonologische correspondentieregels tussen dialect en AN (zie Van Keymeulen 2004). De beslissingen omtrent de mate van analyse / synthese bij het vormen van trefwoorden kunnen van redacteur tot redacteur verschillen: wat trefwoord is bij de ene redacteur kan fonetische / lexicale variant zijn bij de andere. Bij de verschillende redacties bestaan er andere tradities terzake. Enkele experimenten met het samenvoegen van de databases van WVD, WBD en WLD (zie de website <http://users.ugent.be/~jvkeymeu/cyberlemmata>) hebben ook aangetoond dat het woordmateriaal van de drie woordenboeken eerst vanuit het oogpunt van de ‘vertrefwoording’ gehomogeniseerd moet worden voor men een overzichtskaart kan tekenen van het hele zuidelijk-Nederlandse gebied: men kan niet met een simpele druk op de knop de drie databases samenvoegen om er zomaar onmiddellijk overzichtskaarten mee te maken. In elk geval moet

Prikkeldraad (gegevens van WVD, WBD, WLD gecombineerd, naar Ryckeboer 1981: 184)

erover gewaakt worden dat men bij het onderzoek dat wij voor ogen hebben lexicale differentiatie weet te scheiden van fonologische of morfologische.

Het is niet steeds makkelijk uit te maken of aan de fonologische vorm van een bepaald morfeem ‘woordstatus’ toegekend mag worden. Waar ligt in het bewustzijn van de dialectspreker de grens tussen ‘dat is een ander woord’ en ‘dat is een andere uitspraak van hetzelfde woord’? *Snoeben* is in het Oost-Vlaamse gebied met verschuiving van intervocalische *p-t-k* naar *b-d-G* ongetwijfeld als fonetische variant van het trefwoord *snoepen* op te vatten; vormen als *pui* en *pei* voor het tasmuurtje in de schuur (WVD I, 2: 418) kwamen echter als twee aparte trefwoorden (lexemen) in het woordenboek terecht, hoewel ze etymologisch verwant zijn (allebei ui²). In het eerste geval hebben we immers te maken met een ‘panlexicale’ productieve fonologische regel, in het tweede geval met een lexicaal weinig bezette historische regel. Vraag is in hoeverre dergelijke onderscheidingen het lexicale bewustzijn van de dialectspreker werkelijk weergeven.

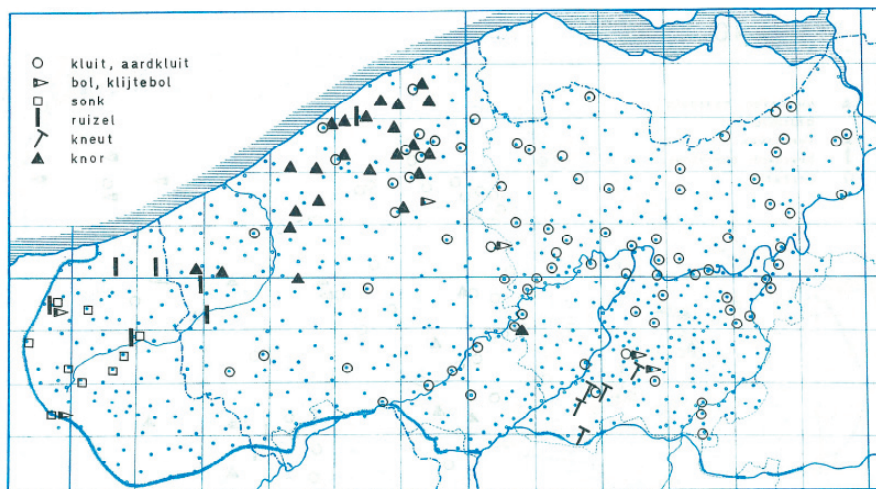
3.3. WVD-kaarten geschikt als lexicometrisch corpus?

De indeling van een dialectlandschap in lexicale zones moet steunen op terugkerende verspreidingspatronen van heteroniemen op kaarten die optimaal beantwoorden aan de hierboven opgesomde criteria. In een verkennend onderzoek hebben wij nagegaan of er in de tot nu toe verschenen afleveringen van het WVD voldoende kaarten te vinden zijn die in het licht van de hierboven opgesomde criteria in aanmerking komen voor een corpus dat als basis kan dienen voor een indeling van het Vlaamse dialectlandschap in lexicale zones en zo ja, of er uit de verzameling bruikbare kaarten een typologie van verspreidingsgebieden te distilleren valt. Om die vragen te beantwoorden hebben we bij wijze van steekproef in drie verschenen afleveringen van het WVD telkens de eerste honderd kaarten die getekend zijn aan de hand van WVD-enquêtemateriaal in het licht gehouden van de hierboven vermelde vereisten voor een lexicaal-dialectometrisch corpus. De drie geëxcerpeerde WVD-afleveringen zijn “Akkerland en weiland” uit Deel I, Landbouwwoordenschat, “Flora” en “Karakter” uit Deel III, Algemene Woordenschat. Om zoveel mogelijk recht te doen aan de chronologische conditie hebben we de kaarten op basis van het oudere ZND- en RND-materiaal buiten beschouwing gelaten. Die brengen immers mogelijk een ouder stadium van het dialect in beeld.

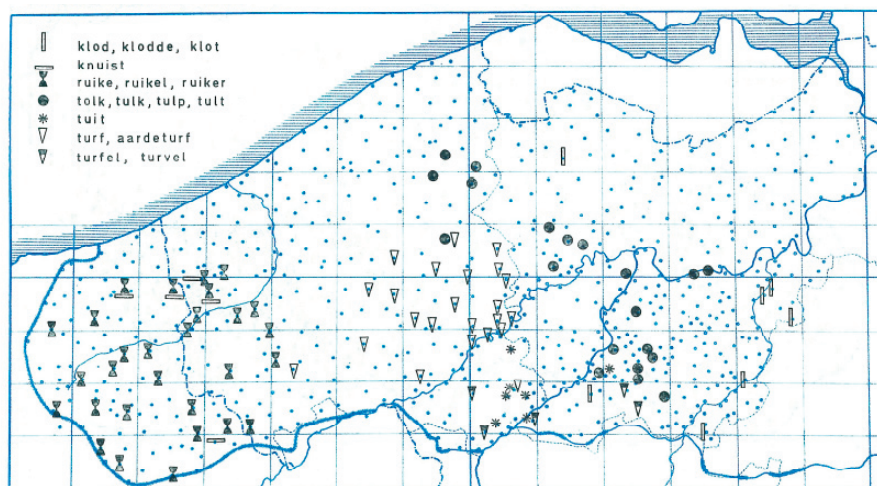
3.3.1. Kaartselectie

Onder de 300 bestudeerde kaarten vonden we er alles bijeen 81 die zonder meer in aanmerking komen voor het beoogde onderzoek. Het gaat om kaarten die (1) conceptueel homogeen zijn – wat inhoudt dat alle heteroniemen hetzelfde begrip lexicaliseren - en dus beantwoorden aan de hierboven genoemde *conceptuele en referentiële conditie*, (2) vrij gelijkmazig met symbolen bezet zijn en bovendien voor één of meer heteroniemen gebiedsvorming vertonen, waarmee ze voldoen aan de *geografische condities*, en (3) voldoen aan de *lexicografische condities*, wat betekent dat ze traditionele dialectwoorden in beeld brengen onder de gedaante van trefwoorden die volgens een zelfde systeem en een zelfde niveau van abstractie gedistilleerd zijn uit de ruwe data, waarbij actuele fonologische variatie is weggefilterd. Ter illustratie geven we enkele voorbeelden van kaarten die o.i. voor het lexicometrisch corpus gehonoreerd kunnen worden, waarbij we ook vermelden welke heteroniemenconstellaties als ‘gebieden’ beschouwd kunnen worden en welke niet.

- ‘Aardkluit’, met gebiedsvorming van de traditionele dialectwoorden *ruike* + varianten (*ruikel*, *ruiker*), *knor* en *turf* + varianten (*turfel*, *turvel*) + samenstelling *aardeturf*. Het verspreidingspatroon van een andere oude dialectbenaming, nl. *tolk* + varianten (*tulk*, *tulp*, *tult*) blijft buiten beschouwing; het is wellicht het restant van wat ooit een duidelijk af te bakenen en dicht bezet gebied was, maar op de WVD-kaart is daar geen sprake meer van. Evenmin in aanmerking komt het verspreidingspatroon van de tevens in het AN gebruikelijke variant *kluit*, die vrij dicht geconcentreerd zit in Oost-Vlaanderen en het oostelijke deel van het Noord-West-Vlaamse Houtland en verder sporadisch geattesteerd is in de rest van West-Vlaanderen. Vermoed kan worden dat het heteroniem endogeen is in Noord-Oost-Vlaanderen, waar immers geen andere benamingen blijken voor te komen, terwijl het in West-Vlaanderen recent vanuit het AN is geïnfilteerd als concurrent van de autochtone heteroniemen *ruike* (+ varianten), *knor* en *turf* (+ varianten). Waar echter de grens getrokken moet worden tussen *kluit* als autochtoon heteroniem en *kluit* als AN-ontlening, is onduidelijk. Zulke constellaties kunnen o.i. niet als basis gelden voor lexicale gebiedsindeling. En dat geldt niet alleen voor woorden als *kluit*, waarvan de verspreiding voor een deel aan standaardtaalinvloed kan worden toegeschreven, maar voor alle heteroniemen die tot ver buiten hun kerngebied sporadisch of incidenteel worden waargenomen.

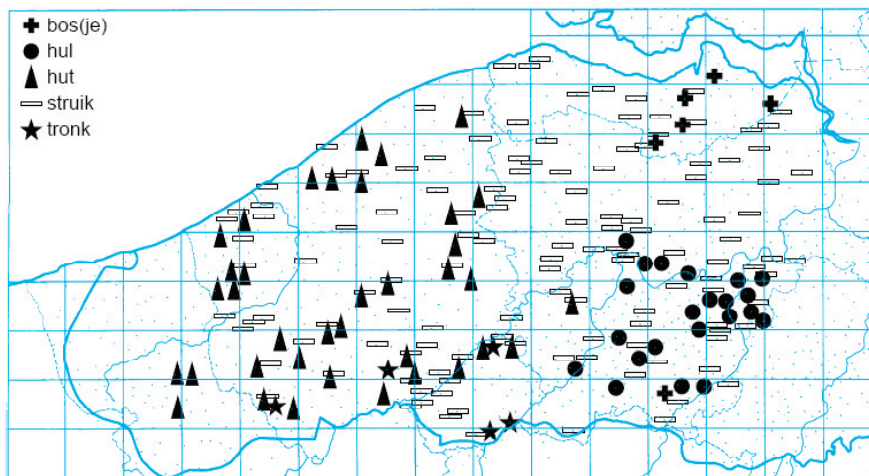

‘Aardkluit’ 1 (WVD I, 1: 90)

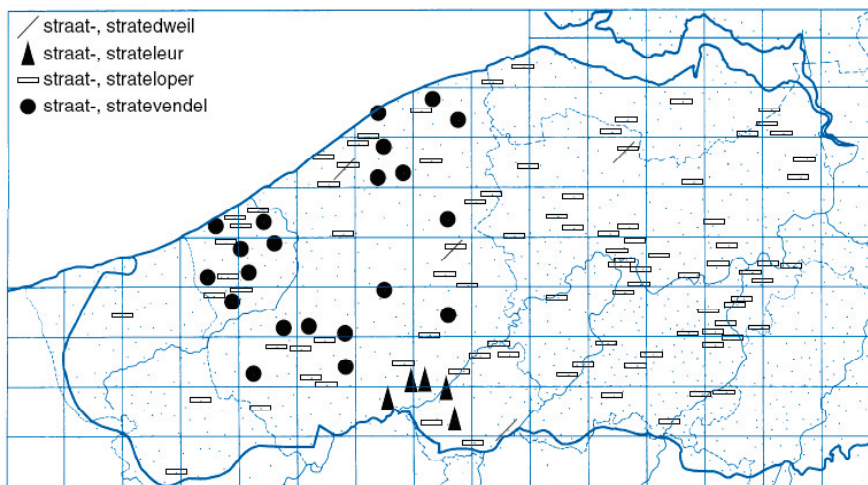
‘Aardkluit’ 2 (WVD I, 1: 91)

- ‘Struik’, met gebiedsvorming van *hul* en *hut*. Niet relevant voor lexicale gebiedsindeling is het tevens standaardtalige *struik*, dat in het hele gebied voorkomt maar wellicht slechts in een deel daarvan, Noord-Oost-Vlaanderen en misschien ook West-Zeeuws-Vlaanderen, endogeen is. Het Oost-Zeeuws-Vlaamse *bosje* dekt een enigszins ander begrip en wordt daarom beter niet gehonoreerd.

‘Struik’ (WVD III, 3: 46)

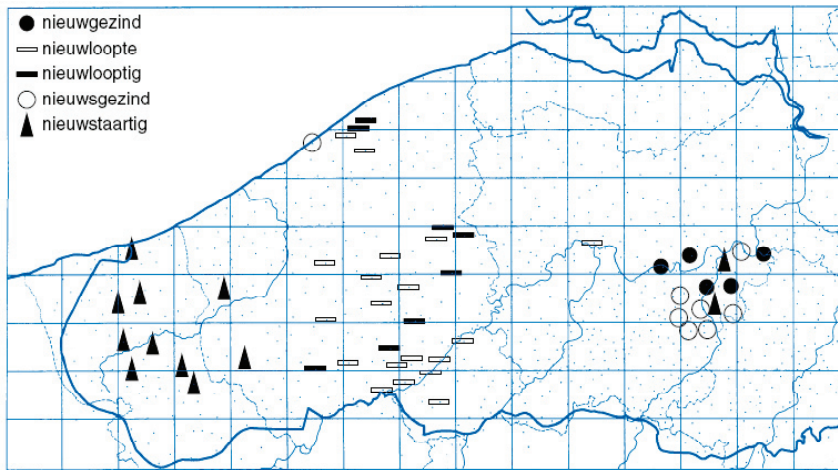
- ‘Straatloper’, met gebiedsvorming van *straat-*, *stratevendel* en *straat-*, *strateleur*. De verspreiding van de heteroniemen *straat-*, *stratelooper* en *straat-*, *stratedweil* is niet relevant voor ons onderzoek: het eerste komt over het hele gebied voor en het tweede is maar vier keer geattesteerd.

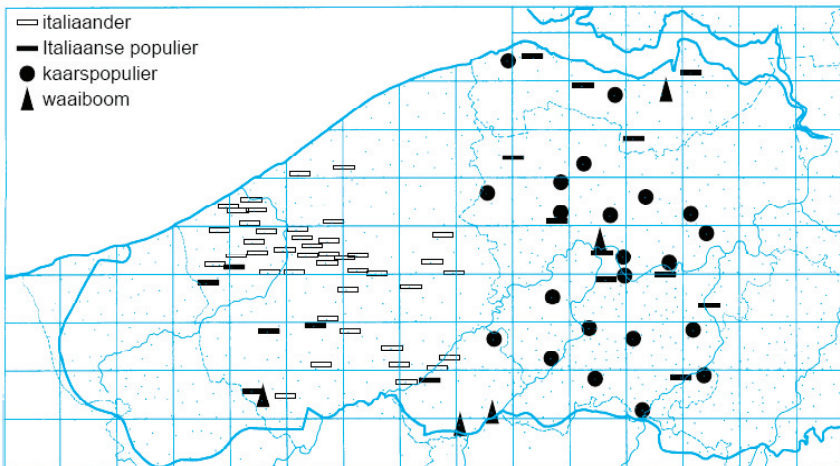
‘Straatloper’ (WVD III, 4: 105)

Verder vonden we nog 29 kaarten die in aanmerking genomen kunnen worden als

de voorwaarde van gelijkmazige symboolbezetting enigszins wordt versoepeld of als de legenda wordt aangepast. De al vermelde kaart ‘Opstapje’ laat weliswaar mooie gebiedjes zien maar bevat grote witte vlekken. Hetzelfde geldt voor de kaarten ‘Nieuwlopig’ en ‘Italiaanse populier’. Een kaart als ‘Gatlikken’ geeft in haar huidige gedaante een vrij chaotische indruk maar als abstractie gemaakt wordt van het substantief in de uitdrukking en enkel het werkwoord op de kaart wordt gezet, tekent zich een geografische tegenstelling af tussen West-Vlaams *wonen* en Oost-Vlaams *kruipen*. Bij deze vereenvoudigde presentatie zou het

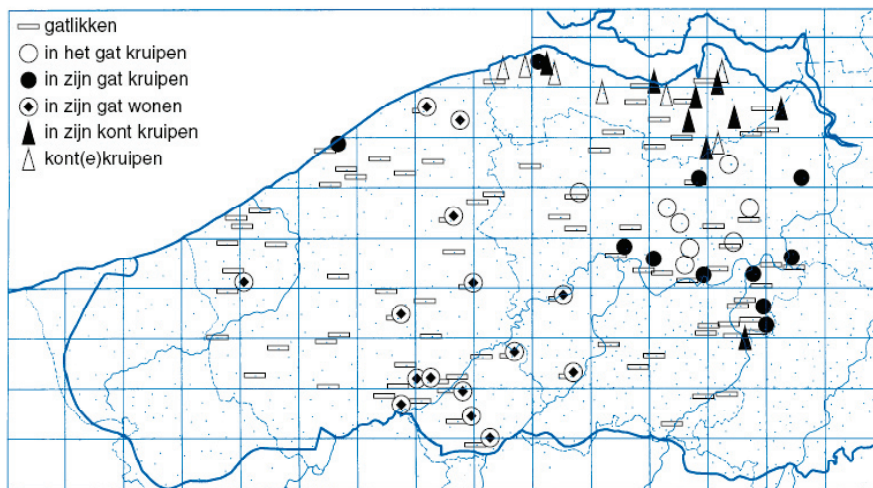

‘Nieuwlopig’ (WVD III, 4: 74)

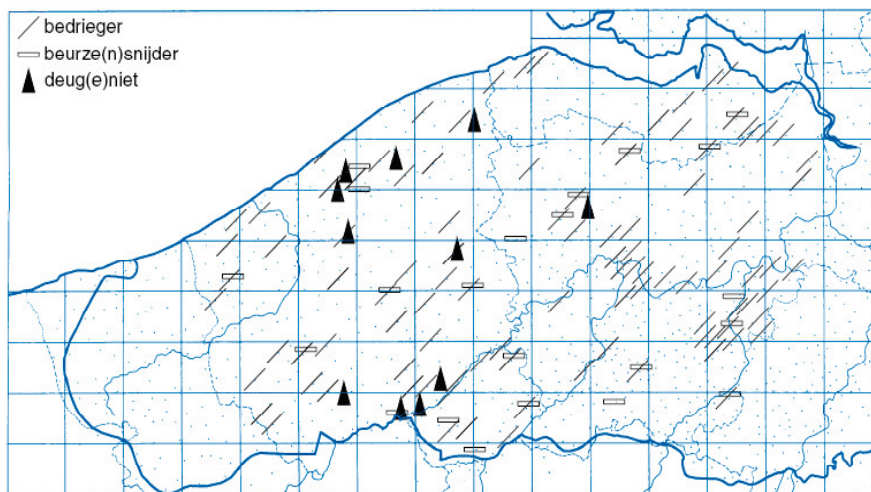

‘Italiaanse populier’ (WVD III, 3: 68)

symbool voor *wonen* ook verschijnen op de plaatsen waar de uitdrukking *in zijn hol wonen* wordt gebruikt. Op de huidige kaart is deze variant niet opgenomen conform het redactionele principe van het WVD om heteroniemen die minder dan vier keer geattesteerd zijn niet op de kaart te zetten.

‘Gatlikken’ (WVD III, 4: 62)

‘Bedrieger’ (WVD III, 4: 38)

Alle overige kaarten (180) dienden als onbruikbaar te worden bestempeld omdat

ze semantisch niet homogeen zijn, geen gebiedsvorming vertonen, onvoldoende bezet zijn of te weinig dialecticiteit vertonen. Een kaart als die van ‘Bedrieger’ bv. lijdt aan meerdere euvels: *bedrieger* en *beurzensnijder* komen zowat over het hele gebied voor, en er zitten semantische verschillen tussen de heteroniemen, zowel van denotatieve als van connotatieve aard: *deugniet* heeft een ruimere betekenis dan *bedrieger* en *beurzensnijder*, en die twee laatste behoren tot verschillende stijlregisters.

De afwezigheid van gebiedsvorming is vaak symptomatisch voor verregaand dialectverlies. Daarvan vormt de hierboven afgedrukte WVD-kaart ‘Paddenstoel’ een extreem voorbeeld.

In cijfers en percentages uitgedrukt leidde ons verkennend onderzoek tot de volgende resultaten:

Aflevering	onbruikbaar	bruikbaar	bruikbaar?
Landbouw	64	23	13
Flora	60	28	12
Karakter	56	30	14
Totaal	180	81	39
Gemiddeld % (n=300)	60	27	13

Tabel 1. Kaartselectie voor een lexicometrisch corpus

3.3.2. Recurrente patronen

In ons lexicometrisch subcorpus van 81 kaarten vonden we alles bijeen 189 gebiedsvormende heteroniemen. Daaronder telden we 114 recurrente patronen, d.i. geografische constellaties die minstens drie keer voorkomen. Die terugkerende patronen zitten verspreid over 17 verschillende zones op de kaart, waarvan er 6 min of meer overeenstemmen met gebieden afgebakend aan de hand van bundels isofonen. Het hier volgende overzicht vermeldt de 17 gebieden in het Vlaamse dialectlandschap waar recurrente heteroniemenconstellaties werden aangetroffen, alsook voor elk gebied het aantal heteroniemen dat er geografisch congrueert. Voor Zeeuws-Vlaanderen en oostelijk Oost-Vlaanderen werd niet nagegaan of een lexicaal gebied in het aangrenzende Zeeuwse, resp. Brabantse dialectgebied verderloopt. De gebruikte afkortingen en symbolen zijn:

FV = Frans-Vlaanderen
WV = West-Vlaanderen

OV = Oost-Vlaanderen
ZV = Zeeuws-Vlaanderen

Een sterretje (*) geeft aan dat een lexicaal gebied ongeveer overeenstemt met een gebied dat op basis van isofonenbundels afgebakend kan worden.

Gebied	Aantal heteroniemen
1. FV	15
2. FV zuid	5
3. ZV	13
4. WV	12
5. WV benoorden Leie	7
6. WV noord	3
7. WV noord beoosten IJzer*	4
8. WV zuidoost*	9
9. WV zuidoost ts. Leie en Schelde	6
10. WV + FV*	8
11. WV west + FV*	4
12. WV + OV noordwest	4
13. WV noord + OV noordwest	4
14. OV	5
15. OV oost*	7
16. Denderstreek*	5
17. Waasland + str. v. Dendermonde	3

Totaal aantal recurrente patronen	114 (60% n=189)
≈ klankisoglossen	37 (32,5% n=114)
≠ klankisoglossen	77 (67,5% n=114)

Tabel 2. Lexicale gebieden en frequentie van recurrente patronen

4. Conclusie

Ons onderzoek van een staal van 300 kaarten wijst uit dat het WVD mogelijkheden biedt tot lexicale indeling van het Vlaamse dialectlandschap, maar dat die mogelijkheden beperkt zijn: meer dan de helft van de kaarten voldoet niet aan de (minimale) voorwaarden om te worden geselecteerd voor een lexicometrisch corpus. Spreidingspatronen met binnenin een voldoende hechte symboolbezetting en naar buiten toe traceerbare grenzen zijn veeleer uitzondering dan regel. Erg talrijk zijn constellaties met weliswaar nog een relatief dicht bezaaide kern maar met dermate rafelige contouren dat er letterlijk geen lijn op te trekken valt. De belangrijkste oorzaak van die chaotisch aandoende kaartbeelden is vanzelfsprekend het lexicale dialectverlies, dat al behoorlijk was voortgeschreden toen de WVD-enquête werd gevoerd.

Voor zover er op de WVD-kaarten lexicale gebieden te onderscheiden zijn, blijkt de grote meerderheid daarvan niet te passen in het indelingspatroon van de Vlaamse dialecten op basis van isofonen. De meeste lexicale gebieden worden door isofonenbundels doorsneden. De twee regio's bij voorbeeld die zich het duidelijkst als lexicaal gebied profileren doordat het aantal recurrente heteroniemenpatronen er het hoogst is, nl. Frans-Vlaanderen (15) en Zeeuws-Vlaanderen (13), kunnen in fonologisch opzicht moeilijk als aparte gebieden worden beschouwd in het Vlaamse taallandschap. Weliswaar loopt telkens een handvol klankgrenzen ongeveer parallel met resp. de Belgisch-Franse (Ryckboer 2004: 51) en de Belgisch-Nederlandse rijksgrens (Taeldeman 1977), maar deze bundeltjes zijn te dun om het Frans- en het Zeeuws-Vlaams als subdialecten van het Vlaams te kenschetsen. Dat beide regio's zich op het gebied van de woordenschat nadrukkelijker geografisch profileren, heeft veel te maken met hun bijzondere staatkundige positie tgv. de rest van het oude Graafschap Vlaanderen. Frans-Vlaanderen is sinds zijn inlijving bij Frankrijk steeds meer een relictgebied geworden, immuun voor innovaties als gevolg van Brabantse expansie en invloed van de Nederlandse standaardtaal. Zeeuws-Vlaanderen is evenmin vatbaar voor taalvernieuwingen uit het zuidelijk-centrale Brabant, onderging invloeden uit noordelijker dialectgebieden zoals de Zeeuwse Eilanden en staat al veel langer bloot aan standaardtaalinfiltratie dan de rest van het Vlaamse dialectgebied. Beide gebieden staan lexicaal dus apart doordat de staatsgrens met Frankrijk, resp. met Nederland in de loop der eeuwen ook op het gebied van de dialectwoordenschat zichtbaar werd. Uit ons verkennend onderzoek is in elk geval duidelijk geworden dat fonologische en lexicale gebieden er vaak heel verschillend uitzien, wat het vermoeden bevestigt dat lexicale expansies en regressies in hoge mate anders gemotiveerd zijn dan fonologische.

Bibliografie

CHAMBERS J. EN P. TRUDGILL

(1980, 1998²). *Dialectology*. Cambridge, University Press.

CLAES F.

(1988). Nederlandse systematische en synoniemenwoordenboeken, vroeger en nu. In: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 42, 17-32.

DE VOGELAER G., A. NEUCKERMANS, V. VAN DEN HEEDE EN J. VAN DER AUWERA.

(2004). De indeling van de Nederlandse dialecten : een syntactisch perspectief. In: J. De Caluwe, G. De Schutter, M. Devos, J. Van Keymeulen (reds.), *Tael-deman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*. Gent, Academia Press, p.357-373.

DEVOS M.

(1977). Problematiek en methode bij het opstellen van een modern Vlaams dialectwoordenboek. In: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 31, 268-285.

FAND = GOOSSENS, J. TAEDEMAN EN G. VERLEYEN (1998, DEEL I; 2000, DEEL II EN III); C.

DEWULF, J. GOOSSENS EN J. TAEDEMAN

(2005, DEEL IV). *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Gent.

GOOSSENS, J.

(1969). *Strukturelle Sprachgeographie*. Heidelberg, Universitätsverlag.

GOOSSENS, J.

(1978). Dommellandse woorden. In: *Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 8. Hasselt.

GOOSSENS, J.

(1984). Oostelijk Limburgs Haspengouw woordgeografisch bekeken. In: Segers, J., (red.), *Dialecten en naamgeving in Haspengouw. Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde* 27. Hasselt.

GOOSSENS J. EN J. VAN KEYMEULEN

(2006). Geschiedenis van de Nederlandse dialectstudie. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 78, 37-97.

MOERDIJK A. EN D. GEERAERTS

(1991). Het systematische dialectwoordenboek. In: *Taal en Tongval themanummer 4. Dialectlexicografie*, 58-104.

RYCKEBOER, H.

(1981). Woordenboek van de Brabantse Dialecten. In: *Leuvense Bijdragen* 70, 179-185.

- RYCKEBOER, H.
(2004). *Taal in stad en land. Frans-Vlaams*. Tielt, Lannoo.
- SAND = BARBIERS S., H. BENNIS, G. DE VOGELAER, M. DEVOS EN M. VAN DER HAM
(2005, DEEL I). *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Meertens Instituut KNAW. Amsterdam University Press.
- TAEDEMAN, J.
(1979). Op fonologische verkenning in Zeeuws-Vlaanderen. In: *Taal en Tongval* 31, 143-193.
- VAN GINNEKEN J.
(1943). *De studie der Nederlandsche streektaalen*. Amsterdam, Elsevier.
- VAN KEYMEULEN J.
(1987). *Dialectgeografie en geschiedenis*. (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent).
- VAN KEYMEULEN J.
(2004). Trefwoorden en lexicale varianten in de grote regionale woordenboeken. In: De Caluwe J., G. De Schutter, M. Devos en J. Van Keymeulen, *Taeldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*. Gent, Academia Press, p.897-908.
- VAN KEYMEULEN J. EN V. DE TIER
(2006). Recurrenties in lexicale dialectgeografische patronen in Vlaanderen. In: De Caluwe J. en M. Devos (red.), *Structuren in talige variatie in Vlaanderen*. Gent, Academia Press, p.63-78.
- WBD = WEIJNEN, A. E.A.
(1967-2005). *Woordenboek van de Brabantse Dialecten*. Assen/Maastricht, Van Gorcum; Groningen/Utrecht, Gopher.
- WBD INLEIDING = WEIJNEN A. EN J. VAN BAKEL
(1967). *Voorlopige Inleiding op het Woordenboek van de Brabantse Dialecten*. Assen, Van Gorcum.
- WEIJNEN A.
(1977). *The value of the map configuration*. Speciaal nummer van de *Mededelingen van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde*. Nijmegen.
- WLD = WEIJNEN A., J. GOOSSENS E.A.
(1983-2008). *Woordenboek van de Limburgse Dialecten*. Assen, Van Gorcum; Groningen, Gopher.
- WVD INLEIDING = DEVOS M. E.A.
(1979). *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*. Gent/Tongeren, Michiels.
- WVD I, I = DEVOS M. EN H. RYCKEBOER
(1979). *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Deel I. Landbouwwoordenschat*.

LEXICALE DIALECTOMETRIE OP BASIS VAN HET WOORDENBOEK VAN DE VLAAMSE
DIALECTEN: MOGELIJKHEDEN EN MOEILIKHEDEN

afl. 1 Akkerland en Weiland. Michiels, Tongeren.

WVD III, 3 = DE PAUW T., MET MEDEWERKING VAN J. VAN KEYMEULEN EN H. BROK
(2002). *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Deel III. Algemene Woordenschat.*
afl. 3 Flora. Michiels, Tongeren.

WVD III, 4 = DE PAUW T. EN M. DEVOS
(2005). *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten. Deel III. Algemene Woordenschat.*
afl. 4 Karakter. Michiels, Tongeren.

WZD = GHISEN H.C.M.
(1964). *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten.* 's-Gravenhage, Van Goor.

